

ПЕРЕКЛАД СВІТСЬКИХ ТЕКСТІВ. ВІД ПАРАФРАЗУ ДО ПАРАФРАЗУ

Анотація

Розглянуто історію розвитку ситуативної моделі перекладу від зародження по сьогоднішній день. Стисло викладено думки провідних вчених на проблему. Окремо проаналізовано сучасні погляди на суперечливі аспекти теорії перекладу культурологічного дискурсу.

Ключові слова: модель перекладу, культурологічний дискурс, жанр у перекладі, прагматика перекладу.

KRAMAR V. B.
Khmelnitsky National University

TRANSLATION OF MUNDANE WRITING. FROM PARAPHRASIS TO PARAPHRASIS

Summary

The development of situational model of translation from the ancient times to the present is considered. The article briefly outlines the views of leading scientists on the problem. The modern views on disputive aspects of the theory of translation of cultural discourse are analyzed in details.

Key words: translation model, cultural discourse, genre in translation, pragmatics of translation.

В історичному вимірі переклад, залежно від свого об'єкту, поділяється на дві різні течії. Тексти релігійного характеру, літописи, законодавчі акти, звіти про військові звитяги й державні здобутки керманічів тощо, які ми називаємо «документальними», перекладались дослівно. Така модель перекладу зберегла свою актуальність і сьогодні, оскільки самі об'єкти перекладу є досить консервативними за змістом і структурою. Тому методи й прийоми їхнього відтворення, що використовувались протягом тривалого історичного часу залишаються практично незмінними.

Інший тип тексту і комунікативних актів, до яких належали художні твори, окремі наукові трактати, промови тощо вимагали інших перекладацьких засад. Якщо для текстів «документального» типу основною вимогою до перекладу була його формальна і змістовна точність, то вимоги до перекладу «світських» текстів вже були на порядок вищими. Переклад мав бути вже не просто точним, а еквівалентним, тобто адекватно відтворювати експресивність, прагматику оригінального тексту, жанрові риси, індивідуальний стиль автора а також культурний та історичний контекст.

Предметом нашого аналізу стануть основні віхи звивистої історії розвитку такого типу перекладу і особливості його застосування на початку ХХІ століття в добу інформаційного вибуху. Питання починає вивчатись досить пізно – практично в добу романтиків. В новий час системний аналіз історії розвитку перекладацьких моделей і окремих напрямів перекладознавства представлено в роботах як вітчизняних (В. Коптілов [1], Л. Коломієць [2], О. Кальниченко [3]) так і зарубіжних дослідників (В. Natim [4], J. Holmes [5], М. Wood [6]) У нашому дослідженні ми приділимо окрему увагу історії розвитку саме ситуативної моделі перекладу, тобто відтворенню художніх текстів і розмовних жанрів з античності по сьогоднішній день.

У Європі традиція вільного перекладу виникла в античні часи в Римській імперії і була обмежена рамками жанру драми. Такий переклад часто виглядав як переспів, оскільки його автори, такі відомі як Луція Андроніка і особливо Стацій Цецилій, до прикладу, могли не лише змінювати віршовану форму, а й переробляти на свій лад фрагменти тексту або вилучати і додавати (!) окремі сцени. Перекладу підлягали переважно комедії грецьких авторів і сміх публіки в результаті сприйняття тексту, слугував головним критерієм якості такого типу перекладу.

Причиною популярності такого методу було те, що культура греків – чутлива й експресивна порівняно з раціональнішим Римом, тому точний переклад не гарантував на виході очікуваного результату. Римляни ж першими здійснили вагомий теоретичний крок щодо корегування загальної методи перекладу світських творів. Цицерон, і після нього Горацій, науково обґрунтували важливість збереження в цільовому тексті прагматичного потенціалу оригіналу [7].

У середні віки культурне життя і, в тому числі, перекладацька активність Європи потрапляє в тенета схоластів. Документи свідчать, що латина стає основною мовою, з якої і на яку здійснювався переклад. Найпозирніший приклад тут – четверте століття, коли в Ірландії святий Патрік засновує монастир зі скрипторіями, які здійснювали переклад давніх рукописів на латину.

Лише в IX ст. Альфред Великий у Британії створює гурток, члени якого перекладали вже теологічні, історичні й філософські твори на рідну давньоанглійську мову. В Іспанії, де активно вживалися чотири мови – кастильська, каталанська, галісійська, баська, регіональні мови і латина виступали і як мови оригіналу і мови цільові. На додачу в Толедо в 1130 році засновано школу перекладу з арабської, яка долучила до європейської культури трактати з різних галузей наукових знань.

Попри те, що власне світських текстів в скарбниці перекладу тієї доби ще бракує, наявність текстів з історії і філософії дає підстави говорити про розвиток традиції вільного перекладу, накопичення досвіду і прийомів для відтворення текстів різних жанрів.

Починаючи з XII–XIII ст. у Європі кількість світських текстів відчутно зростає. Популярним серед перекладачів стає старофранцузький епос «Пісня про Роланда», який перекладають старонімецькою та нідерландською. Всією Європою завдяки перекладам розповсюджується лицарський роман.

Ще більшою стає вага світської літератури в епоху Відродження. Із ростом кількості творів, помітно більшає і число, і майстерність перекладачів. Вони виступають на користь перекладу, що точно відтворює зміст оригіналу і разом з тим – не порушує норм цільової мови. Набирає нової сили і давньоримська традиція культурної адаптації. Застосування ситуативної моделі перекладу поширюється на жанр релігійної літератури.

З'являються перші спроби викласти текст Біблії народною, загальнодоступною мовою. М. Лютер у класичній праці «Лист про переклад» (1530 р.) закликає дотримуватись канонічної повноти оригіналу і одночасно перекладати так, аби текст був зрозумілим пересічній людині. Для цього він пропонував перекладачам «заглядати до рота» людям на вулиці, щоб тексти перекладу звучали так само невимушено і природно як мовлення не лише шляхтича, а й простолюдина. І після появи Біблії у перекладі Тиндейла (також у 1530 р.) буквальний переклад остаточно поступається місцем вільному або у коректнішій сучасній термінології – ситуативній моделі. Відтепер питання стає тільки щодо міри використання засобів названої моделі у текстах різних жанрів.

Більшість перекладознавців стають на сторону переважного використання засобів ситуативної моделі. Однак, цікаво, що дослідники, які здійснили чи не найбільший внесок у загальну теорію перекладу – Ф. Шляєрмахер і В. Гумбольдт, коли говорили про переклад світських текстів, висловлювались на користь моделі лінгвістичної, навіть при перекладі діалогічного і монологічного мовлення. Відтворення авторських і жанрових рис оригіналу ці німецькі вчені вважали найвартіснішим попри певну втрату прагматичного навантаження і порушення стилістичних вимог цільової мови.

І. Франко на початку творчої діяльності ставив завдання зберегти у перекладі мову, стилістику першоджерела, тобто працював у руслі лінгвістичної теорії. Разом з тим, вже у 1906 році, спираючись на Арістотелеву перекладознавчу естетику, він пише і про необхідність відтворення «завдання» оригіналу [8, с.189–196]. У сучасній термінологічній системі це дорівнює прагматичному потенціалові. Загалом, на початку XX ст. на сході Європи зароджується стійка тенденція до використання інтерпретаційного перекладу, аби якнайшвидше популяризувати серед народу кращі зразки світового письменства.

У першій половині ХХ ст. український теоретик перекладу Олександр Фінкель називав згадану вище концепцію Ф. Шляєрмахера науково обґрунтованою і такою, що приводить до естетично виправданих результатів. Він висловлював жаль з приводу значної кількості «безликих» усереднених перекладів, що створюються на підставі волюнтаристської ситуативної моделі [9, с. 178]. Пізніше буквалістичний вид перекладу розвивався у працях українських перекладачів, зокрема у необуквалістичній школі Василя Барки, але поширення не набув. Мабуть, його аудиторією може бути читач, більше зацікавлений у пізнанні рис самобутності оригіналу, а не отриманні естетичної насолоди від художнього твору. І, на нашу думку, така концепція до прочитання перекладу є хибною з тієї точки зору, що вона мимоволі здійснює підміну жанру, перетворюючи, за всіма застереженнями, художній текст на науково-популярний.

Кінець ХХ ст. відзначився цифровою інформаційною революцією, наслідки якої в гуманітарній галузі поки важко усвідомити. Принаймні в освіті, наукових дослідженнях, в практиці перекладу зокрема, вона призводить до радикальних змін. Створення «неоesperanto» на базі англійської мови соціологи вже порівнюють із засвоєнням латини романськими народами. «Хмари» і «стіни» «світового розуму» здатні моментально здійснювати буквальний переклад, до того ж його якість швидко удосконалюється. Цифрові технології є загальнодоступними, не знають втоми, опрацьовують масиви інформації, які раніше годі було уявити. Лінгвістична модель перекладу у недалекому майбутньому може стати софтом для комп'ютерів?

Перекладознавство, аби не віддати весь свій предмет «айтишникам», ставить в центр вивчення ситуативну модель, оскільки на найближчу перспективу штучний інтелект буде нездатним здійснювати логічні модуляції, які б адекватно і в комплексі відтворювали, скажімо, культурний фон, індивідуальну іронію чи сарказм, стилістичні особливості мовлення тощо. Підходи до проблеми можуть базуватись на традиційних засадах загального перекладознавства із акцентом на доланні саме культурологічних труднощів (В. Горшкова [10]); привертати увагу до суперечливої вимоги зміни оригінального прагматичного ефекту залежно від цільової аудиторії (Р. Матасов) і можуть бути радикальнішими – із пропозицією виведення культурологічного перекладу в окрему галузь гуманітарних наук (А. Козуляев).

Але для нас більш показовим є не факт пошквалювання наукової дискусії, а те, що культури, які певний час трималися уособлено, поступово долучаються до світового процесу вивчення й удосконалення засобів ситуативного перекладу. До прикладу, іранський дослідник Р. Джаванхан у своєму дослідженні «Одомашнення й очуднення при дубляжі і створенні субтитрів (на матеріалі перекладу англійського фільму Дункана Джонса «Мистецтво Війни» на перську мову)» спирається на теоретичні постулати Лоренса Венуті. Автор пише, що при дублюванні і створенні субтитрів перекладач стикається з двома різними типами суто формальних обмежень. Так, перекладений звуковий ряд має точно відповідати зоровій картинці: за часом, положенням губ при вимові тощо. Субтитри можуть мати суворі вимоги щодо кількості літер, рядків; час, потрібний для їхнього прочитання, також накладає суто кількісні обмеження на перекладача.

З іншого боку, механізм створення двох зазначених типів перекладу має глибші методологічні відмінності. Попри те, що надзавданням перекладача є збереження точності змісту вихідного тексту і природності звучання цільової мови, дублювання покликане зберегти в першу чергу естетичний ефект. Лінгвістичний переклад не забезпечить такої прагматичної функції. Тому перекладачеві тут слід застосовувати ситуативну модель перекладу з її механізмами комунікативної і культурної компенсації. Р. Джаванхан зазначає, що: “Dubbing is known to be the method that modifies the source text to a large extent and thus adapts it for the target society through domestication” [11]. Популярний у західних дослідженнях термін “domestication” ми переклали як «одомашнення». Він представляє тип перекладу, що в вітчизняній традиції, починаючи з п'ятдесятих років минулого століття, позначався терміном літературознавчий. Сучасне розуміння цієї перекладацької моделі має виразніший культурно-компенсаційний аспект, тому новий термін є більш відповідним.

Таким чином, практика перекладу світських текстів – особливо мови кіно, реклами, соціальних інтернет мереж – у наші дні певним чином повернулася до давньої латинської традиції інтерпретативного переспіву і перекладаються досить вільно, методом парафрази. З огляду на технологічну і культурну перспективу сучасних розвинутих суспільств така тенденція зберігатиметься. Перекладознавство головним чином накопичуватиме прийоми адекватної і стислої адаптації культурологічних концептів.

Список використаної літератури

1. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – Київ : Дніпро, 1972. – 215 с.
2. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари: Актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу / Л. В. Коломієць. – Київ : Київський університет, 2011. – 495 с.
3. Кальниченко О. А. Історія перекладу та думок про переклад у стародавні часи : навч. посіб. [для студ. 5 курсу ф-ту іноземних мов ОКР «магістр/спеціаліст» денної форми навчання] / О. А. Кальниченко. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 184 с.
4. V. Hatim, Ian Mason. Discourse and the translator. – Routledge London, New York, 1990. – 220 p.
5. Venuti L. The Translation Studies Reader. – London : Routleg, 2004. – 539 p.
6. Nation, Language, and the Ethics of Translation Edited by Sandra Bermann & Michael Wood. – Princeton: Princeton University Press, 2005. – 424 p.
7. Brock S. Aspects of translation technique / S. Brock // Antiquity Greek, Roman and Byzantine studies. – 20(1):69–87. – March 2004.
8. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Довідковий том / упоряд. О. Я. Безпальчук та ін.; ред. О. О. Білявська. – 1988. – 328 с.
9. Фінкель Олександр. Забутий теоретик українського перекладознавства : зб. вибраних праць / Л. М. Черноватий, В. І. Карабан, В. О. Подміногін [та ін.]. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 328 с.
10. Горшкова В. Е. Перевод в кино / В. Е. Горшкова. – Иркутск : Иркутский гос. лингвистический университет, 2006. – 278 с.
11. Beyond descriptive translation studies: investigations in homage to Gideon Toury / edited by Anthony Pym, Miriam Shlesinger, Daniel Simeoni. – New York : John Benjamins Publishing, 2008. – 433 p.

УДК 81'25

МАЦЮК О. О., АНДРІЙЧУК К. В.
Хмельницький національний університет

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ У РОМАНІ ІЕНА МАК'ЮЕНА «СПОКУТА»

Анотація

У статті розглядається модальність як функціонально-семантична категорія: досліджуються лексичні засоби передачі модальних дієслів «необхідності» та «дозволу» на матеріалі роману «Спокута» Іена Мак'юена. Доведено, що відмінність типологічних систем англійської та української мов спричиняє певні труднощі під час перекладу, оскільки контекстуально-зумовлені форми модальних дієслів не завжди достатньо адекватно можуть передаватися з однієї мови на іншу.

Ключові слова: модальність, модальні дієслова, лексичні засоби вираження модальних дієслів, форми реалізації, еквіваленти.